

UOT 159.922.7/.8

ORTAOKULLARDA AHLAK VE DEĞERLER PSİKOLOJİSİ**Eldar Əsgər oğlu KƏRİMOV***Ondokuz Mayıs Universitetinin doktorantı**eldarkerimli@gmail.com***ÖZET**

Ahlak ve dəğərler eğitimi, bütün toplumlarda ve kùltürlerde üzerinde özenle ve ısrarla durulan bir konudur. Ahlak ve dəğərler eğitiminin gereğine herkes inanmakta, fakat bu eğitimin dayanması gereken psikolojik gelişimin yasalarına pek az uyulmaktadır. Araştırmamız, bir yandan çocuğun ve ergenin gelişim özelliklerini belirtmeye, öte yandan bu özelliklere uygun bir ahlak ve dəğərler eğitiminin temellerini ortaya koymaya yöneliktir.

Araştırmamızda, ahlak ve dəğərler arasındaki ilişki, bu iki kavramın psikolojik temelleri ve insan yaşamında önemli bir yere sahip olan ahlak ilkelelerinin öğretim yöntemleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca, ahlak ve değər öğretiminde geleneksel yöntemlerle modern yöntemler arasındaki farklılıklar ve bu yöntemlerin bireyler üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkileri ortaya konulmuştur. Bundan başka, araştırmamızda çocuk psikolojisi ve ahlak prensiplerinin temelleri hakkında kendi fikirlerini belirten araştırmacıların görüşleri de yer almıştır.

Sonuç olarak günümüzde okullarda ahlak ve değərler eğitiminin çocukların psikolojik durumları göz önünde bulundurularak öğretilmesi ve onların daha sonraki hayatlarında psikolojik etkileri dikkate alınması gerekmektedir. Bu araştırmanın da amacı Ortaokullarda Ahlak ve Değərler Psikolojisi daha derinden araştırılması ve bu konuda yapılmış farklı literatür çalışmalarının incelenerek faydalı bilgilerin ortaya konulması olmuştur.

Anahtar kelimeler: Ahlak, değərler, eğitim, psikoloji, psikoloji gelişim, çocuk, ergen.

ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ ƏXLAQ VƏ DƏYƏRLƏR PSIXOLOGİYASI**XÜLASƏ**

Əxlaq və dəyərlərin tədrisi bütün cəmiyyətlərdə və mədəniyyətlərdə üzərində diqqətlə durulan bir məsələdir. Bu məsələnin vacibliyini hər kəs qəbul etsə belə bu tədris işinin əsaslanması lazım olan psixoloji inkişafın qaydalarına çox az riayət edilməkdədir. Tədqiqatımız bir tərəfdən uşaqların və yeniyetmələrin inkişaf xüsusiyyətlərini bildirməyi, digər tərəfdən də bu xüsusiyyətlərə uyğun əxlaq və dəyərlər tədrisinin əsaslarını ortaya qoymağı hədəfləyir.

Tədqiqatımızda əsasən əxlaq və dəyərlər arasındakı münasibət, bu iki anlayışın psixoloji təməlləri və insan həyatında mühüm yerə sahib olan əxlaqi prinsiplərin təlim-tədris metodları haqqında ümumi məlumatlara yer verilmişdir. Bundan başqa əxlaq və dəyərlərin tədrisində ənənəvi metodlarla müasir metodlar arasındakı fərqlər və bu metodların fərdlərə mənfi və ya müsbət təsirləri ortaya qoyulmuşdur. Eyni zamanda tədqiqatımızda uşaq psixologiyası və əxlaq normativlərinin əsasları haqqında öz sözünü demiş tədqiqatçıların fikirlərinə də xüsusi yer verilmişdir.

Nəticə etibarlı ilə, bugünkü məktəblərdə əxlaq və dəyərlərin tədrisi uşaqların psixoloji vəziyyəti nəzərə alınaraq tədris edilməli və onların daha sonrakı həyatlarında psixoloji təsirləri nəzərə alınmalıdır. Bu işin məqsədi isə Orta Məktəblərdə Əxlaq və Dəyərlər Psixologiyasını daha dərinlən araşdırmaq və bu mövzuda müxtəlif ədəbiyyatları tədqiq edərək faydalı məlumatlar ortaya qoymaq idi.

Açar sözlər: Əxlaq, dəyərlər, təhsil, psixologiya, psixoloji inkişafı, uşaq, yeniyetmə.

MORALITY AND VALUES PSYCHOLOGY IN SECONDARY SCHOOLS**SUMMARY**

Morality and values teaching is a matter which is of great importance in all cultures and societies. Even though everybody admits the significance of this issue, the rules of psychological development required to be based on during this kind of teaching are very rarely observed. On the one hand, our research aims to define the developmental characteristics of children and adolescents, on the other hand to identify the basics of morality and values teaching according to those characteristics.

Our research mainly focuses on the relationship between morality and values, psychological basics of these two notions and general information about training and education methods that are of great importance in human life. In

addition to it, it examines the differences between traditional and new methods during the education process of morality and values and positive and negative influences that these methods have on individuals. At the same time, the research specifically includes well-known researchers' thoughts about the basics of child psychology and moral norms.

As an outcome of the research, the education of morality and values in present-day schools should be taught taking into account children's psychological state and their psychological impacts on their future lives should also be considered. The goal of this work was to do a thorough research about Morality and Values Psychology in Secondary Schools and bring about useful knowledge investigating different literature on this topic.

Keywords: Morality, values, education, psychology, psychology development, child, adolescent.

GİRİŞ

İnsanın ruhsal yaşantıları ve davranışları ile ilgilenen bir araştırmacının, insani gelişme ve olgunlaşmada ahlak ve değerlerin önemini fark etmemesi düşünülemez. Değerleri göz önünde bulundurmadan insanın gerçek tabiatını anlama imkanı da yoktur. Modern psikoloji bilimi yakın zamanlara kadar değerler konusunda sessiz kalmayı tercih etmiştir. Fakat her alanda baş gösteren insani sorunlara çözüm arayışında değerlerin önemi bir kez daha kendisini kabul ettirmiştir. Son yıllarda gelişme gösteren pozitif psikoloji anlayışı, insanın ne olduğu kadar, ne olması, nasıl yaşaması, mutlu ve olgun bir birey haline gelebilmesi için hangi niteliklere sahip olması gerektiği hususu ile ilgileniyor. Hayat tatmini ve mutluluk, her şeyden önce belli değerlere göre yaşamının bir sonucu olarak anlaşılıyor, kişiliği en iyi tanımlayan özelliklerin başında değerlerin geldiği ifade ediliyor. Mutluluk ve erdem arasındaki çok eski zamanlardan beri biline gelen içsel ilişki, günümüzde yeniden keşfediliyor. (15, s. 11)

Günümüzde okullarda ahlak ve değerler eğitimin çocukların psikolojik durumları göz önünde bulundurularak öğretilmesi ve onların daha sonraki hayatlarında psikolojik etkileri dikkate alınmalıdır. Bu araştırmanın da amacı Ortaokullarda Ahlak ve Değerler Eğitiminin daha derinden araştırılması ve bu konuda yapılmış farklı literatür çalışmalarının incelenerek faydalı bilgilerin ortaya konulmasıdır.

I. AHLAK

Kökeni, Arapça “hulk” kelimesinin çoğulu olan Ahlâk, Türkçede kısaca; “Bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları”(20, s. 43) olarak tanımlanmaktadır. Günlük dilde ise ahlâk, kullanıldığı yere göre değişen bazı anlamlar kazanmaktadır. Yaygın olarak, insanların karakter yapılarını (huy) ifade edecek manada kullanılmakta, huy'un iyi olması,

ahlâklı olmayı, kötü olması da, ahlâksızlığı ifade etmektedir. (7, s. 9) Ahlak kavramının, özellikle Ahlak felsefecileri tarafından yapılan detaylı bazı tanımları da bulunmaktadır.

Ahlak, özgürlüğün zorunlu sonucu olduğu için, her nerede özgürlük varsa, orada kaçınılmaz olarak iyi ile kötü arasında seçim yapmak ve buna göre eylemde bulunmak olan ahlak da vardır. Dolayısıyla, tarihsel açıdan bakıldığında, özgür olan ilk insandan beri ahlak iyi ve kötüye ilişkin seçimler, bu seçimlerin dayandığı değerler ve bu değerleri bireysel hayatlarında uygulamaya geçirip toplumsal hayatlarında üstün kılmaya çalışan ve onları yeni kuşaklara aktarmayı görev bilen insanlar hep olmuştur ve olacaktır. (31, s. 13)

II. DEĞER

Değer, bireyin her hangi bir kişi, varlık, olay, durum vb. karşısında ortaya koyduğu duyarlılıklardır. İnsani, ahlaki, kültürel, ruhsal, toplumsal ve evrensel boyutlarda oluşabilen bu duyarlılıkların özümsemesi ve benimsenmesi süreci, değerler psikolojisinin esasını teşkil eder. Sevgi, saygı, cesaret, doğruluk, yardımlaşma, temizlik, nezaket, hoşgörü vb. genel kabul görmüş toplumsal değerlerdir. Sayılan bu değerlerin merkezinde hep insan vardır. İnsan ise, fitrat üzere yaratılmıştır. Değerlerin oluşumu ve kazandırılması “Fitrat Kanunu” na uygun olmalıdır. İnsanın yaratılışı doğallığı ve itidalı gerektirir. Nitekim, Aristo: “Her şey vasat üzeredir”. (2, s. 59) Diyerek bu gerçeğe işaret eder. Değer, insanı değerli kılan, sahip olduğu üstün nitelikler ve sahip olduğu donanımlardır. Sahip olunan değerler bireyin gelecekte kişiliğini, bakış açısını, davranışlarını, hatta hayatını belirleyecek etkenler olduğu için, bireyin belli başlı değerlerin farkına varması, gerekli değerleri kazanması, yeni değerler benimsemesi; bütün bu değerleri kişiliğinin temel taşları haline getirerek davranışa dönüştürmesi gerekir (30, s.17-18). Değerler toplumdan topluma değişiklik gösterebileceği gibi toplumlarca da ortak benimsenebilir, bunun yanında her bireyin farklı değer örüntüleri de olabilir. Hem toplumları hem de bireylerin davranışlarını etkileyen değerler, bireyin bir kültür varlığı olarak kendini gerçekleştirmesinin yanında, kendi varlığını da soruşturması ve bilmesi bakımından da önemlilik gösterir. Bu açıdan, değerlerin hem eylem hem de bilme noktasında insan varoluşunun temeli olduğunu söylemek yerinde olacaktır (17, s. 1).

III. AHLAK VE DEĞERLER ARASINDA İLİŞKİ

Değerler deyince bir bütün olarak ahlaki yargılardan bahsetmeyiz. Değerleri ahlaka ilişkin değerler ve ahlaka ilişkin olmayan değerler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Ahlaka ilişkin değerler zorunluluk bildirir, bize ne yapmamız gerektiğini söyler. Ahlaka ilişkin olmayan değerlerin böyle bir emretme özelliği yoktur. Bunlar daha çok kişisel tercihlerle alakalıdır. Ahlaka ilişkin değerleri de evrensel ve evrensel olmayan şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Evrensel olanlar insanlığın ortak mirasının sonucu olarak kabul edilebilir. Bunlara insan

hakları evrensel beyannamesinin ilkeleri örnek verile-bilir. (19, s. 35-55) Değerlerin bu şekilde evrensel hale gelmesi belli bir kültür veya birey tarafından üretilmiş de olsa zamanla genel kabule mazhar olmaları ile alakalıdır. Birey tarafından üretilen değer başkalarına açıldıkça, paylaşıldıkça nesnelleşir. Nesnelleşen değerler insanlık değerlerini yani erdemleri oluştururlar (24, s.81-88).

Birey tarafından iyice içselleştirilen değerler bireyin gelecekte ne şekilde davranmasının beklendiğine dair bizlere yol gösterir. Zira hem bilişsel hem de duygusal yönden iyice içselleştirilen değerler bireyin davranışlarına yön veren, onların devamlılığını ve düzenliliğini sağlayan inanç veya standartlar haline dönüşmüştür. Bu değerler; öğrenme, sosyalleşme ve olgunlaşma gibi faktörlere bağlı olarak değişime açık olsalar da değişime karşı oldukça dirençlidirler. Değerlerin bu özelliği onları karakterle aynı çizgiye taşımaktadır. Bireyin ruhunda iyice kökleşip yerleşen değerler karakter özelliklerine dönüşmektedir ki, bir bütün olarak bireyin karakteri onun kökleşmiş değerlerinin bütünüdür desek yanlış olmaz (19, s. 35-55).

Değerleri davranışı etkileme fonksiyonuna göre sıralamak istersek bir uçta kişinin bilinçli olarak kabul ettiği, içselleştirilmiş, moral açıdan en güçlü değerler bulunur. Bu değerlerin çığnemesi normal kişide suçluluk ve utanma duygusu uyandıracaktır. Din ve ahlaka ilişkin değerler bu tür değerlerdir. Estetik zevk konuları, görgü kuralları gibi daha alt düzeyde zorlayıcılığa sahip değerler ise diğer ucu temsil eder. Birey çoğu zaman bunlara ahlaki bir zorunluluk hissetmeden alışkanlık olarak uyar. Değerlerin davranışı yönlendirme fonksiyonundaki farklılık ikilem durumundaki tercihte ortaya çıkar. Max Schelere göre hayati değerler duygusal değerlerden, ruhsal değerler hayati değerlerden, kutsal değerler ise ruhsal değerlerinden daha üstündür. (1, s.87-91) Değerlerin daha yüksek ya da daha aşağı oluşu süreklilikleri, bölüşülebilirlikleri, tatmin derinliği ve değerlerin mutlaklığı ile ilişkilidir. En aşağı değerler gelip geçici değerlerken en yüksek değerler öncesiz-sonrasız değerlerdir. Bir değer bölünmeden daha fazla kişiye pay sağladığı ölçüde büyük değer olur. Daha derin tatmin edici ve daha az rölatif, daha mutlak değerler daha yüksek değerlerdir. Bu anlamda dini değerleri de içeren manevi değerler en yüksek değerlerdendir. Aynı zamanda bu değerler inanç temelli ve ahiret boyutlu olmaları nedeniyle bireye daha derinden içsel kontrol ve yüreklilik sağlarlar. (5, s. 23-48)

Birey ve toplumun hayatında büyük öneme sahip değerlerin kaynağı insan mıdır, yoksa aşkın bir kaynaktan söz edilebilir mi? Dini düşünceye dayalı bir temellendirme bu soruya mutlak olarak aşkındır cevabını verirken, hümanist yaklaşımlar insandır cevabını verecektir. Gerçekte iki düşünceyi de temsil eden bir yaklaşım daha isabetli görünmektedir. Vahiy insanlık tarihi boyunca insanın anlam inşasına ve değerler dünyasını kurmasına destek olmuş ona rehberlik etmiştir. Bu nedenle değerler aşkın bir mahiyet ima ederler. Aynı zamanda da onlar kendileriyle yaşanan unsurlardır; yaşayan tecrübelerin içinde ve onun tarafından yeniden üretilirler. Değerlerin arka planında kimi zaman ilahi kay-

naklı bir inanç sistemi, bazen de insan ürünü olan dünya görüşü veya hayat felsefesi vardır. (27, s. 52)

Değerlerin kaynağı ile ahlaka ilişkin ve ahlaka ilişkin olmayan değerler üzerine ileri sürülen fikirler bir bütün olarak değerlendirildiğinde kültürel ve sosyolojik bir vakıa olarak ahlak alanıyla ilgili değerlerden toplumca paylaşılan, ilahi kaynağa dayanan ve insan onurunu koruyan değerlerin nesnelleşerek erdemlere dönüştüğü sonucuna varabiliriz. Erdemler belirli durumlara ahlaki olarak iyi karşılık vermeyi sağlayan güvenilir içsel istidatlardır. Erdem kavramında bireyin düşünce, duygu ve davranış boyutlarıyla ahlaki mükemmellik yolunu görürüz. Karakter eğitiminin amacı erdeme dönüşmüş değerleri öğrenciye aktarmaktır. Değerler eğitiminde aktarılan değerler her zaman ahlaka ilişkin olmayabilir. Ancak karakter eğitiminde erdemlere odaklanılır.

Değerler ve eğitimine ihtiyaç ve ilginin giderek arttığı günümüzde değerlerin eğitime konu yapılıp yapılmamasından çok hangi değerlerin, hangi hedef doğrultusunda ve hangi yöntemlerle eğitime konu yapılması gerektiği üzerinde durulmalıdır.

IV. OKUL ÇEVRESİ VE KİŞİLİK

Genel prensip olarak okul ve aile tarzlarının karşılıklı birbirini desteklemesi çocukluk ve gençlik dönemlerinde olumlu kişilik gelişimini sağlar. (10, s.57) Kişilik gelişimi bütün ülkelerin eğitimden beklediği gizli işlevlerden biridir. Eğitimin ve okulun en son amacı karakter oluşumu yani iyi ahlaklı bireyler yetiştirmektir. (18, s.191-192) Mesela, ABD Ohio Eyaleti Eğitim Masası Tüm okullarda çocuklara şu karakterlerin kazandırılması için bir çalışma sürdürmektedir: (1) Merhamet ve şefkat, (2) Nezaket, (3) Hoşgörü, (4) Dürüstlük, (5) Özdenetim, (6) Sebat, (7) Sorumluluk, (8) Öz Kabul, (9) Cesaret, (10) Kişilik bütünlüğü. Okul çocuğun değer sistemine katkıda bulunan aileden sonraki en önemli kurumdur. Gençlerde problemleri eğilimleri ortadan kaldırmanın en önemli yolu okullarda verilecek ahlak ve değerler eğitimidir.

Psikologlar tarafından tanımlandığında kişilik kısaca, “bir ferdi karakterize eden, nispeten kalıcı ve ayırt edici duygu, düşünce, motif ve davranışlar modeli”; (4, s.58) “bir ferdi diğerinden ayırt eden ve her an ve her durumda sürekli yenilenen duygu, düşünce ve davranış özelliklerinin örüntüsü” dür. (11, s.58) Ayrıca kişilik, “bir ferdin emsalsizliğini yansıtır. Tutarlı ve sürekli. Kişilik ve onun davranışlardaki yansıması, ferdin içinde mevcut olduğu varsayılan güçler ve eğilimler tarafından belirlenir.” (14, s.72)

İyi bir kişilik gelişimi için ilköğretim çocuklarına yönelik dört hedef aşağıdaki gibidir: (1) Öz güven ve birliktelik fikrinin inşa edilmesi (2) İşbirliği ve başkalarına yardımın öğrenilmesi (3). Ahlaki seçimler yapabilmek (4) Karar verme sürecine katılmak. Bütün bunlar çocukta olumlu şahsiyet gelişimini sağlayacaktır. Okulun önemli bir boyutu olarak sınıf ortamı çocuğun benlik anlayışına, okula adaptasyonuna ve sosyal ilişkilerine olduğu kadar ahlaki gelişim ve

cinsiyet rolü öğrenimine de etki eder. Kohlberg, okul yapısının çocukların karar alma ve yürütme sürecine katılabilecekleri doğrultuda demokratikleşmesinin çocukların demokrasi prensiplerini öğrenerek paralel uygulama yapmalarına neden olacağını, bunun da ahlak eğitiminin temel prensibi olduğunu söyler (6, s.113).

Öğrenciler için özellikle küçük yaşlarda en büyük örnek öğretmendir. Onun şahsiyetinin talebenin düşünce yapısında ve kişiliğinin şekillenmesinde büyük bir etkisi ve önemi vardır. Öğretmen bilgili, kültürlü olduğu kadar iyi bir karakter ve yüce bir şahsiyet sahibi olmalıdır. Öğretmenler otoriter olduğu zaman çocukların içe kapanma davranışı gösterdikleri ve serbest zaman faaliyetlerinde de ilgisiz ve sorumsuz oldukları saptanmıştır. Demokratik sınıf ortamında ise bunun tam tersi gerçekleşmektedir. Buradaki öğrenci dayanışması sorumluluk bilincini çoğaltmaktadır. Daha otoriter öğretmenlerin öğrencilerinin kopya çekme alışkanlıklarının yüksek olduğu da yapılan araştırmalarda saptanmıştır (9, s.159).

Dini okulların dini kişilik üzerindeki etkileri incelenenler olursa literatürde farklı sonuçlara rastlanmaktadır. Johnstone ve Erickson dini bilgilenmenin ötesinde bu tür okulların dindarlık üzerinde bir etkisi olmadığını ileri sürerler. Onlara göre, dini okullara giden öğrencilerin dini bilgileri diğer devlet okullarındakilerden daha fazla olabilir. Ancak, ailelerin etkileri istatistiksel olarak belirlendiğinde kişisel dini inanç ve davranışlardaki farklılık çok az bir düzeydedir. Bu iki araştırmacıya göre dindarlıktaki farklılık sadece dini okullara çocuklarını gönderen ailelerin yüksek dindarlığı ile açıklanabilir. Dindar olan aileler çocuklarını dini okullara gönderme temayülü taşımaktadırlar. Eğer dindar aileler çocuklarını bu tip okullara gönderiyorlarsa çocuklarının dindarlıklarının neye atfedileceği problemi doğmaktadır. Ama bunu aileye atfetmek daha mantıklı gözükmektedir. Diğer taraftan unutmamak gerekir ki bu tip okullar ailelerin işlerini kolaylaştırmaktadır (25, s.85-88).

Yahudi ve Katolik okullarında yapılan başka araştırmalar ise okulun dindarlık üzerindeki katkısının ailenin katkısının üstünde ve ötesinde olduğunu ortaya koymaktadır (25, s.87). Almanyadaki Türk öğrenciler üzerinde yapılan bir araştırmada da öğretmenlerin, din derslerinin öğrencilerin uyumlu ve güzel davranışlar kazanmasında faydalı olduğunu söyledikleri belirtilmektedir (3, s.208).

V. PSİKOLOJİ VE AHLAK

Psikoloji "insan davranışlarının ilmi" diye tarif edilince ahlâk onun araştırma sahalarından biri oluyor. Ahlâk, Sosyal Psikolojinin temel konularından biridir. Sosyal Psikoloji iki bakımdan incelenir: Birincisi bizatihi sosyal davranış olarak, ikincisi ise bir sosyal öğrenme konusu olarak. Bu ikinci problem o derece psikolojik bir mahiyettedir ki, birçok filozoflar ahlâkı sadece psikolojinin konusu saymışlardır. Ahlâkî davranış bir normatif olduğuna göre insan bu normları nasıl öğrenmekte ve benimsemektedir? Cemiyetin malı olan

ahlâk normları yine insanların sosyal münasebetlerin eseri olarak nasıl doğmakta ve gelişmektedir? Ahlâk normlarının ve ahlâkî davranışların değişmesi hangi temel faktörler çerçevesinde izah edilebilir? Ahlâk normları sosyal normların bir çeşidini teşkil eder. Bunlar sosyal normların psikolojisi bahsinde genel bir çerçeve içinde ele alınır. Normların öğrenilmesi ve benimsenmesi ise sosyalleşme dediğimiz prosesin büyük bir parçasıdır. Sosyalleşme denildiği zaman insanın biyolojik bir varlık iken aynı zamanda sosyal bir varlık olması, insan toplumunun bir üyesi haline gelmesi anlaşılmalıdır. İnsanın sosyal bir varlık olması ise sadece bir öğrenme olayından ibaret değildir; bu öğrenme esas itibarıyla hayatımızın başlangıç yıllarını kaplar ve uzun bir zaman alır. İşte bu yüzden ki, psikolojide ahlâk problemi büyük ölçüde bir gelişme problemidir. İnsan ferdinin bebeklikten yetişkinliğe kadar geçirdiği değişimler bir taraftan da psikolojik ve sosyal anlamda gelişmeyi sağlar. Biz bu progresif değişimlerden bir bölümüne olgunlaşma, bir bölümüne ise gelişme adını veriyoruz. Olgunlaşma terimi öğrenmeye bağlı bulunmayan, insandaki biyolojik potansiyelin sadece zaman içinde gerçekleşmesiyle ortaya çıkan değişimleri gösterir ki bunlara en iyi örnek yürümedir. Bizi asıl ilgilendiren gelişme terimi, çevre faktörleriyle ilgili hayat tecrübesinin meydana getirdiği değişme ve ilerlemeyi belirtiyor. Bu ikinci tip değişimlerin oluş mekanizmasına genellikle "öğrenme" adını veriyoruz. Ahlakî düşünce ve davranış daha çok öğrenme ile, yani gelişme ile ilgili olmakla beraber burada olgunlaşma faktörlerini büsbütün dışarıda bırakmak doğru değildir. Hakikatte olgunlaşma ile gelişme birbirinden ayrı düşünülemez, çünkü psikolojik faaliyetler bunlara imkân verecek bir olgunlaşma seviyesi olmaksızın meydana gelemez. Gelişme ile olgunlaşma arasında yakın bir ilişki olduğu gibi, gelişmenin çeşitli sahaları da birbirleriyle çok yakın ilişki halindedir. Hakikatte gelişme olayı bir bütün olmakla beraber biz onun içinde sosyal gelişme, duygusal gelişme, zihni gelişme vs. gibi sahalardan ayırıyoruz. Bu ayırım sadece inceleme kolaylığı vermekle kalmıyor, aynı zamanda bu sahalardaki gelişmelerin aynı hızla olmayışı bizim yaptığımız ayırımı başka bir meşruluk kazandırıyor. Bununla beraber bir sahadaki gelişmenin öbür sahalardaki değişimlerle yakından ilgili olduğunu gözden uzak tutmamız gerekiyor. Mesela ahlâkî gelişme zekâ gelişmesinden ve duygusal gelişmeden ayrı düşünülemez. Ahlâkî hayatımız hem duygu, hem bilgi, hem de davranış olaylarının bir terkibi halindedir. (13, s. 25)

VI. PSİKOLOJİ VE DEĞER

Psikoloji, insanların davranışlarını ve zihinsel süreçlerini inceleyen bilimdir. Başka bir ifadeyle psikoloji, insan davranışlarının altında yatan temel nedenleri bulmaya çalışan bilimsel çabaya verilen addır. Buradan yola çıkacak olursak değer kavramının, psikolojinin araştırma konularından biri olduğunu tahmin edebiliriz. Psikolojide değerın önemi, objektif bir esasa dayanıp dayanmamasında değil, insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı rol ola-

rak ifadə edilir. Bu bakımdan psikoijde değer kavramı sadece bir inanç olarak ele alınır (23, s. 21).

Değer, sadece bir inanç olması bakımından dünyamızın belli bir kısmıyla ilgili, bilgilerimizin, duygularımızın ve kavramalarımızın birleşimidir. Değer kavramı inancın spesifik bir şekli olması aşıısından, inançtan daha da yukarıda bir zihin organizasyonudur. Değer bir tek inanca değil, bir arada organize olmuş bir grup inanca karşılık gelmektedir. Değerler belli bir durum ve şartlara bağlı kalmaksızın, arzu edilen, yararlı görölen ve beğenilen şeyleri gösteren kıstaslar olarak da tarif edilebilir. Bir varlığın psikolojik, sosyal, ahlaki veya estetik aşııdan taşıdığı düşünölen yüksek ya da yararlı davranışlar onun niteliğini belirtir (28, s. 78).

Psikolojik olarak yiyecek, giyecek, barınak, cinsellik gibi temel gereksinimler bizim için değerli olanların başında gelir. Ancak değerli görölen bir yemek yenildikten sonra kişi için tekrar acıkıncaya kadar çok değerli bir şey olmaktan çıkar. Bu durumda ihtiyaçların, kişinin sergilemiş olduğu tutum ve davranışlara yön verdiği söylenebilir. Bu bağlamda değer kavramının insanların duygu, düşünce ve davranış boyutlarıyla yakından ilgili olduğu kabul edilebilir. Psikolojinin, insanların davranışlarını ve zihinsel süreçlerini inceleyen bilim olduğunu hatırlarsak, değer kavramının bir yönünün var olduğu ifade edilebilir. Bu psikolojik yönü daha iyi anlamak için de psikolojik aşııdan bakıldığında, değerlerin bazı kavramlarla ilişkisini incelemenin gerektiği söylenebilir (23, s.22).

VII. AHLAK VE DEğERLER EğİTİMİNİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

İnsanoğlunun ahlak sorunu karşısındaki tutumunu aydınlatmada Freud'un katkıları büyük olmuştur. Freud'un ahlak öğretisini inceleyen Geets'e göre, psikanaliz bize ahlak olgusu karşısında iki yeni göröş aşıısı kazandırmıştır: 1) İnsanın ahlaki beklentileri insanlık tarihi boyunca gelişen bir «oluşum» dur; iyi ve kötü ne insanlık tarihinde, ne de insanın özünde önceden verilmişlerdir. Bu aşııdan bakıldığında ahlakın mutlak bir gerçeklik olduğu biçimindeki geleneksel anlayış yıkılacaktır. 2) Toplumun dayandığı «kurulu ahlak», büyük ölçüde, ataerkil bir toplum içinde kollektif bir bastırma (refoulement) eyleminden doğmaktadır. Freud'üri öğretisi bu geleneksel görünüümü yıkmayı sağlamıştır. Freud'e göre toplumsal yasaklamaların büyük çoğunluğu, ahlak düzeyini yükseltmek yerine, yarattığı suçluluk duygularıyla bireye sadece eziyet etmekte, onu gizlenmeye ve iki yüzlölüğe sevk etmektedir. (12, s. 76-78)

Bu konuda eğitim ve öğretim psikolojisi çok önemlidir. Çocukların eğitim psikolojisine farklı bakış aşııları vardır. Öğrenme çoçuğun yeni bilgileri ve becerileri kazanma aşamasıdır. Bu aşamada onlara iyi bir metodun uygulanması zaruridir. (26, s.183)

Freud'un öğretisinde toplumsal evrimin suçluluk duygularıyla savaşmaya yönelik bir evrim olduğu bilinmektedir. Lebovici'nin dediği gibi, "Geleneksel

eğitim çocuğun suçluluk duygularını geliştirmekte ve kendi kendini cezalandırma konusunda tehlikeli gereksinmeler yaratmaktadır”. Böyle bir eğitimle yetişen çocuklar, ilerde uzlaşmacı ve edilgin kişiler olmaktadır; çocukluklarından itibaren alıştıkları gibi, bir lidere bağlanmaya ve kitlesel aşırılıklara katılmaya hazırdırlar. Öte yandan, eğitimde tamamen başıboş bırakma da kişiliğin gelişimi bakımından sakıncalar doğurmaktadır. Ancak, otorite uygulaması suçluluk duygularına yol açmayacak nitelikte olmalıdır. Eğitim alanında aşırı sertlik ve sorumsuz serbestlik çocuğun geleceği bakımından aynı derecede tehlikeli iki yöntemdir. Aşırı sertlik çocukta suçluluk duygularına yol açacaktır, sınırsız serbestlik ise çocuğun sevgi ve güvenlik gereksinmesini yanıtızsız bırakacaktır. (22, s. 2)

Piaget ahlak eğitiminin amacını saptamak için şu soruyu yöneltmektedir: “Geleneklerin ve önceki kuşakların baskılarına boyun eğmiş bireyler mi yetiştirilmek isteniyor? Bu durumda, öğretmenin otoritesi ve muhtemelen, bu itaat ahlakını pekiştiren teşvikler ve cezalandırıcı yaptırımlar dizgesi ile ahlâk «dersi» yetecektir. Bilakis, özgür vicdanlar ve aynı zamanda başkasının haklarına ve özgürlüklerine saygılı bireyler mi yetiştirilmek isteniyor? O halde, ne öğretmenin otoritesinin, ne de onun kişiye vereceği en iyi derslerin, özerkliğinin ve karşılıklılığın birlikte kurduğu bu canlı ilişkileri yaratmaya yetmeyeceği açıktır. Sadece öğrencilerin kendi aralarındaki toplumsal yaşam, yani olabildiği kadar ileriye götürülen ve ortak zihinsel çalışmayla birlikte oluşturulan bir kendi kendini yönetme, kendi kendilerinin egemeni kişiliklerin ve onların karşılıklı saygılarının bu iki yönlü gelişimine götürecektir”. Kişiliğin birbirine bağlı iki yönünün özerklik ve karşılıklılık olduğunu belirten Piaget’ye göre, benliğini hem kendi görüş açısına hem başkalarının görüş açısına yerleştirebilen birey kişilik sahibidir. Karşılıklılık kavramı, özerk bir disiplini ve kendi etkinliğini merkez yapmamayı birlikte içerir. «Böylece ahlak eğitiminin temel iki sorunu, bu kendini merkez yapmamayı sağlamak ve bu disiplini kurmaktır».

Piaget ahlaki gelişimle zihinsel gelişim arasındaki koşutluğu daima gözönünde bulundurmaktadır. Ona göre ahlak eğitimi sorunu, mantık ya da matematik eğitimi sorunundan farklı değildir. Bu nedenle, sadece otorite ve tek yanlı saygı üzerine kurulan eğitim, ahlak açısından olduğu gibi zihinsel açıdan da aynı sakıncaları içerecektir. Düşünsel bir doğruya dışardan girmekle, yani onu yeniden keşfetmeden ve doğrulamadan kabul etmekle, bir ahlaki görevi özerk bir yöntemle yüklenmemek arasında hiçbir fark yoktur. Dersini anlamadan tekrarlayan ve ezberciliği akılcı etkinliğin yerine koyan öğrenci ile, itaat ettiği kuralların gerçek mahiyetini kavramayan çocuğun davranışı aynı niteliktedir. Bu nedenle, zekanın eğitiminde olduğu gibi ahlak eğitiminde de, çocuklar arasındaki kendiliğinden toplumsal ilişkilere ve etkin yöntemlere ağırlık vermek gerekir. Her türlü eğitim tek yanlı otorite uygulamasından kaçınmak ve karşılıklılık ilkesine dayanmak zorundadır. Okulun görevi yalnız mevcut kültür

verilerini aktarmak değil, yeni kültür değerlerinin doğmasını sağlayacak ortamı da hazırlamaktır. «Öğretim ve eğitimde bilinenle bilinmeyen, alışılmış ile beklenmedik yeni vakıa arasında devamlı bir diyalektik münasibet kurulmalıdır. Okul, çocuğu bilinenler ve alışılmışlar dünyasına hapseden statik bir çevre olmamalıdır. Bilinenler üzerinde işleyen zihin her an beklenmedik yeni vakıalarla alışılmışlar arasında çatışmaya ve bundan doğacak yeni problemlere karşı açık olmalıdır»

Kohlberg'in ahlak eğitimi için önerdiği yöntem de işte böyledir. Kohlberg, öğretmenlerin, tarih, edebiyat ve günlük olaylardan çıkan gerçek ahlaki ikilemleri içeren tartışmaları yönetmek suretiyle ahlaki düşünmenin gelişimini sağlamalarını önermektedir. Ancak ilginç ve zor ahlaki ikilemlerin tartışılması öğrencinin kararsızlığını giderecek ve ahlak yargısını geliştirecektir. (16, s.95) Bu tartışmaların etkili olabilmesi için, ortaya çıkan mesajların öğrencinin ahlak düzeyinin biraz ilerisinde olması gerekmektedir. Eğer ahlaki açıklamalar öğrencinin anlayış düzeyini çok fazla geçerse etkili olamamaktadır. Konuları çok aşağı düzeyde sunmak da hatalıdır. Şu halde öğretmen, ahlaki gelişim konusunda bilimsel bir bilgiye sahip olmak ve öğrencilerinin gelişim düzeylerini bu bilginin ışığında saptamak zorundadır. (22, s. 3)

Kohlberg, deneklerin kendi evrelerinin bir üstündeki ahlaki yargıyı denedikleri takdirde, yalnız bu evreyi kavramakla kalmadıklarını, aynı zamanda kendilerinininkine tercih ettiklerini ve buna yükselmek istediklerini gözlemiştir. Ahlaki ikilem karşısında ortaya çıkan gerilim, ahlaki gelişimin bir üst evresindeki yeni bir dengede çözülmek istenmektedir. Geleneksel ahlak eğitimi, hiçbir gerilim yaratmayan örneklerin sunulmasına ve erdemin her zaman ödüllendirildiği inancının pekiştirilmesine önem verir. Oysa Kohlberg'in gösterdiği gibi, ahlak gelişimi, gelişimin bir evresinde yaratılan çatışmalar, kuşku ve gerilim ile mümkün olmaktadır. Öte yandan, geleneksel ahlak eğitimi, çocuğun gelişim düzeyinin çok üstündeki yetişkin görüşlerine ya da gelişim düzeyinin çok altında kalan ceza ve ödül yöntemlerine başvurmak arasında gidip gelmektedir. Oysa yine Kohlberg'in gösterdiği gibi, ahlak eğitimi ancak çocuğun kendi gelişim evresinden bir üst evreye başvurarak etkili olmaktadır. Ayrıca çocuklar kendi düzeylerinin üstündeki kavramları altındakilere tercih etmektedirler; çünkü böylece üst evre karşısında kendi ahlaki evrelerini irdeleme ve o üst evreye ulaşma olanağı doğmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak söyleye biliriz ki, ahlak ve değerler eğitiminin önemi bir daha gözden geçirilmeli ve eğitim sisteminde bu konuda yapılmış kapsamlı araştırmaların sonuçları dikkate alınmalıdır. Konunun önemine binaen eğitim bakanlığının orta okullaraki ders programlarının hazırlanmasında ve konunun uzmanları tarafından hocalara özel seminerlerin verilmesinde büyük oranda katkısı ola bilir. Unutmamak gerekir ki, kaliteli bir toplumun yetiştirilmesinde

iyi bir eğitimle birlikte ahlaki değerlerin de çocuklara kazandırılması şarttır. Ahlak ve milli-manevi değerlere sahip olan bir gençlik ise devletin bekasına daha fazla katkıda bulunmaktadır.

Özetle, ahlak ve değerler eğitimi sadece örnekle yürütülemez; örnekleri sadece kendi ulusunun tarihi ve gelenekleriyle sınırlamak da yanlıştır. Tek başına örnek kişiyi edilginliğe iter. Kolaya ve hazırcılığa alıştırır. Kişiyi daha yüksek bir ahlak düzeyine yükseltmeyi amaçlayan örnek, bir diyalog içinde sunulurken kişide düşünsel bir gerilim yaratan örnektir; tarihi sergileme ve “övme biçiminde sunulan örnek ise sadece duygusal bir heyecan yaratır ve ahlaki yükseltecek güçte değildir. Şu halde ergenlik döneminde ahlak eğitimi (ahlak dersine dönüşmeden), konu bakımından dünyaya ve çağa açılmak, yöntem bakımından da diyalog, eylem ve dinamik örneği kullanmak zorundadır.

Kaynakça:

1. Akarsu, Bedia (1962), *Max Scheler'de kişilik problemi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
2. Aristoteles, (2014). *Nikomakosa Etik*, (çeviren Saffet Babür), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
3. Aşikoğlu, Nevzat Yaşar, (1993). *Almaniyada Temel Eğitimdeki Çocukların Din Eğitimi*, Ankara: TDV Yayınları.
4. Banyard, Philip, Hayes, Nicky, (1994). *Psychology: Theory and Application*, London: Chapman and Hall.
5. Bazarkulov, Seyfullah, (2008) *Değer öğretimi ve dinden öğrenme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
6. Çileli, Meral, (1986). *Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi*, Ankara: Verso Yayınları.
7. Demir, Fahri, (1997). *İslam Ahlakı*, Ankara: y.y.
8. Demmon, Terri and others, (1996). *Moral and Character Development in Public School*, Michigan: ERIC.
9. Ekşi, Halil, Din Eğitimi, Gençlik ve Kişilik, (2002). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Hayatı Hökelekli (drl.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
10. Epstein, Joyce and McParland, James, (1977). “*Family and Social Interactions and Main Effects on Affective Outcomes*”, National Institution of Education: A Report of Office of Child Development,.
11. Fromm, Erich, (1994). *Kendinin Savunan İnsan* (çev. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul.
12. Geets, Glaude, (1978). *Pshicoanalize in Moral Sxualityi*, Eds, Universites, Paris.

13. Güngör, Erol, (2000). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar Ahlâk Psikolojisi, Ahlâkî Değerler ve Ahlâkî Gelişme*, Özener Matbaası, İstanbul.
14. Gürses, İbrahim, (2002). “Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteryen Kişilik İlişkisi” *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Hayatı Hökelekli (drl.), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
15. Hökelekli, Hayati, (2011). *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
16. Kağıtçıbaşı, Çiğdem, (1974). *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul: 3 baskı.
17. Karababa, Ali, (2014). “Kuramsal Temelde Değer”, *Değerler ve Değerler Psikolojisi*, Bülent Dilmaç ve Hasan Hüseyin Bircan (edi), Ankara: Pegem Akademi,
18. Kaya, Mövlut, (2014). “Kişilik Özelliklerinin Ahlaki Yargı Üzerindeki Etkisi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 4, ss. 191-192.
19. Kaymakcan, Recep, Meydan, Hasan, (2012). Ahlaki Karakter ve Eğitimi, *II. Uluslararası Değerler Ve Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul, 16-18 Kasım, ss.35-55.
20. Komisyon, (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu yay., 10.
21. Ohio State Department of Education, (1996). *Character Education in Ohio: Sample Strategies*, Unpublished Report.
22. Onur, Bekir, (1979), “Ahlak Eğitiminin Psikolojik Temelleri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 1, 1-14 s.
23. Oral, Tuncay, (2014), “Psikolojik Perespektifden Değer Kavramı”, *Değerler ve Değerler Psikolojisi*, Bülent Dilmaç ve Hasan Hüseyin Bircan (edi), Ankara: Pegem Akademi, ss. 182-200.
24. Poyraz, Hakan, (2007), “Değerlerin kuruluşu ve yapısı”, *Değerler Eğitimi Uluslar arası Sempozyumu*, R. Kaymakcan, S. Kenan, H. Hökelekli, Ş. Aslan ve M. Zengin (Ed.), İstanbul: Dem Yayınları, 81-88.
25. Spilka, B, R.W. Hood ve R.L.Gorsuch, (1985), *The Psychology of Religion: An Emprical Approach*, New Jersey: Prentice Hall,
26. Sylava, Kathy and Lunt, Ingrid, (1998), *Child Development A First Course*, Malden: Balakwell Publishers.
27. Şentürk, Habil, (2010), “Kişilik Gelişiminde Eğitim, Din ve Değerlerin Rolü”, *Eğitime Bakış: Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 6, 18.
28. Şirin, Ahmet, (1983). *Gençlerin Değerler Sıralamasına Yönelik Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
29. Ülken, Ziya Hilmi, (2001), *Bilgi ve Değer*, Ankara: Kürsü Yayınları.
30. Yaman, Ertuğrul, (2012), *Değerler Eğitimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
31. Yaran, Cafer Sadık, (2012), *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, DEM Yayınları, İstanbul.